

L'origen de la col·lecció de ferros conservada al Museu Cau Ferrat de Sitges

Lluïsa Amenós

Doctora en història de l'art. lluisaamenos@terra.es

Resum

El museu Cau Ferrat de Sitges custodia una de les col·leccions de ferro més interessants de la península ibèrica. És integrada per la col·lecció personal de Santiago Rusiñol –que roman exposada al segon pis del Cau Ferrat des que Rusiñol s'hi traslladà a viure l'any 1894– i la que la Junta de Museus de Barcelona hi diposità en inaugurar-se el Cau Ferrat, com a museu públic, l'any 1933.

El present article analitza l'origen d'aquestes dues col·leccions, en el context de revalorització de les arts de l'objecte promoguda pels artistes i teòrics del modernisme, així com les circumstàncies i relacions personals que contribuïren a les seves formació, ampliació i revalorització. El treball inclou també estudis documentals específics de les peces més emblemàtiques.

Abstract

The origin of the iron collection housed at the Cau Ferrat Museum in Sitges

The Cau Ferrat Museum in Sitges houses one of the most important iron collections on the Iberian peninsula. It is made of the personal collection of Santiago Rusiñol – which has been displayed on the second floor of Cau Ferrat ever since Rusiñol went to live there in 1894 – and the collection that the Museum Board of Barcelona deposited there when Cau Ferrat was opened as a public museum in 1933.

This article analyses the origins of these two collections within the context of the reappraisal of object arts promoted by artists and theoreticians of Modernism, as well as the circumstances and personal relationships that contributed to founding, expanding and reappraising these collections. The article also includes specific documentary studies of the most emblematic pieces.

L'estudi de les arts del ferro gaudí d'una enorme popularitat durant els anys del Modernisme. La revitalització dels oficis artesans propugnada per aquest moviment estimulà tant la conservació dels testimonis que havien arribat fins als nostres dies com els estudis especialitzats sobre el tema, els quals dedicaren una atenció especial a la col·lecció de ferro de Santiago Rusiñol. Tot i que el nombre de treballs publicats durant aquests anys és elevat, ben pocs es tradueixen en noves aportacions. L'any 1892, el col·leccionista Hermenegildo Giner de los Ríos publicà un dels primers treballs sobre arts industrials.¹ Quatre anys més tard, Antonio García Llansó, amic i col·laborador de Rusiñol, publicà la primera història del ferro artístic espanyol² i, consegüentment, dugué a terme el primer intent de sistematitzar i organitzar els coneixements que se'n tenien i de catalogar, almenys sumàriament, el patrimoni que es conservava a la península. L'experiència de Llansó en el món dels metalls es remunta a l'any 1888, quan elaborà el catàleg de l'armeria de J. Estruch i Comella, fruit del qual fou l'estudi *Armas y armaduras*.³ Ja al segle XX, Llansó dugué a terme la primera monografia sobre la col·lecció de ferros de Santiago Rusiñol.⁴

Un dels millors coneixedors d'objectes antics de ferro fou, sens dubte, el dibuixant, pintor i figurinista Lluís Labarta, amic personal i assessor de Santiago Rusiñol. Labarta reconeixia en una carta datada de l'1 de novembre del 1897 que Rusiñol, més jove que ell, li havia encomanat anys abans l'afició pels ferros antics:

«A tu estimat amich: a tu que vas encomanar-me fa anys aquesta afició a los *ferros vells* (...) junts pasarem en aquell humit cau del carrer Muntaner, contemplan y estudian aquells ferros que un ha un anaban forman l'avuy hermosa colecció del Cau ferrat.»⁵

Amb el temps, Labarta havia anat acumulant un nombrós catàleg de dibuixos de ferros antics, realitzats quan les peces encara es conservaven *in situ*. L'any 1901, foren premiats per l'Ajuntament de Barcelona i publicats en dos volums sota el títol *Hierros Artísticos*. Miquel Utrillo en redactà el pròleg.⁶

En el primer quart de segle, els estudis sobre ferro es multiplicaren: Emilio Orduña, Vicente Lampérez i Lluís Pérez Bueno publicaven els seus tractats sobre forja, tots ells amb abundants referències gràfiques a la col·lecció del Cau Ferrat.⁷ L'any 1915, la *Hispanic Society of America* —que conservava alguna peça de ferro català— publicava l'estudi d'Arthur Byne *Spanish Ironwork*, la monografia més completa sobre el tema.⁸ Arran de l'exposició *Hierros antiguos españoles*, celebrada a Madrid sota els auspicis de la Sociedad Española de Amigos del Arte, es donaren a conèixer un gran nombre de peces de ferro català de totes les èpoques procedents de les col·leccions de Santiago Rusiñol, de la Junta de Museus, dels fons catedralicis de Lleida i Tarragona, i de diverses col·leccions particulars.⁹ Hi mancava, però, la col·lecció conservada al Museu Episcopal de Vic. El 7 d'agost del 1918, Pedro Miguel de Artiñano sol·licitava a Miquel Utrillo que fes les gestions necessàries per poder exposar-hi l'antiga bandera del Gremi de Serrallers de Barcelona, que poc temps abans havia adquirit Charles Deering per al Palau Maricel:

«Dado el carácter eminentemente cultural de la obra realizada por V., en unión de D. Carlos Deering, esta Sociedad de Amigos del Arte cuyas exposiciones anuales seguramente habrán llegado a su conocimiento, agradecería extraordinariamente que en la próxima que celebrará en la primavera de 1919 figurasen ejemplares de los que con tanta abnegación se han reunido en su Museo viviente organizado por V., mucho más cuanto que ejemplares de la esta zona histórica de la bandera del distinguido gremio de Maestros Cerrajeros de Barcelona, es imposible sustituir con piezas similares.»¹⁰

La col·lecció de ferros de Santiago Rusiñol¹¹

Possiblement, Tomàs Moragas i Josep Llorens Riu, col·leccionistes tots dos, compartiren amb Rusiñol l'afició pels ferros vells.¹² S'ha dit que Moragas havia incitat Rusiñol a dibuixar ferros perquè resultava un exercici difícil. Tanmateix, la influència personal no hauria cristal·litzat mai sense un context favorable que ajudés a sedimentar aquesta afició. Josep Pla ho resumí molt bé:

«(...) mentre en aquella Barcelona comprimida i apilotada de l'any 80 s'incubava una de les ampliacions urbanístiques més intenses del continent, Rusiñol dedicà les hores lliures de la seva joventut a dibuixar i adquirir ferros vells. Entre els anys 70 i 80 podian veure's encara, en la Barcelona vella, molts ferros, reminiscències medievals de destrucció difícil».¹³

Fig. 1. G. Muntaner, V. Oliva, S. Rusiñol i A. Mas al Cau Ferrat de Sitges. Foto: Arxiu Mas. Barcelona.

Per Rusiñol, els «ferros vells» eren testimonis indiscutibles dels valors artesans i tradicionals d'una època que desconeixia la perversió de la màquina:

«Las máquinas con su fría precisión, hirieron de muerte el trabajo inteligente de una generación de artistas enamorados de lo íntimo de la forma; trocose el uso artístico del hierro en el uso utilitario; la fundición reprodujo glacialmente, lo que antes brotaba a impulso de un sentimiento, y perdido todo el cariño a lo inédito, el hierro entra en la era del antipático cromo. Hacer sólido y barato, ha sido el lema de estos dos tercios de siglo.»⁴

Al llarg del darrer terç del segle XIX, Rusiñol aconseguí possiblement les peces més emblemàtiques de la seva col·lecció. Coneixem amb detall l'ingrés d'algunes d'elles gràcies a les nombroses fonts literàries i epistolars que existeixen sobre Rusiñol i el Cau Ferrat, i que anirem descobrint al llarg d'aquest text.

En l'estudi que Rusiñol compartia amb Enric Clarasó al carrer de la Diputació de Barcelona ja hi consta una col·lecció de ferros. De fet, a parer del mateix Clarasó, el taller que compartien era, per Rusiñol, una excusa per tenir-hi els seus ferros, per als quals reclamava el mateix nivell que havien assolit les Belles Arts:

«No pierdo el tiempo, sin embargo, y trabajo sin descanso para el buen nombre de nuestro estudio, querido nido ferruginoso, para que con el tiempo se encuentren allí a la misma altura la escultura, la arqueología y la pintura.»⁵

Els fons artístics degueren augmentar amb rapidesa, ja que l'any 1887 es traslladaren a un pis més gran situat al carrer de Muntaner.¹⁶ En una de les freqüents trobades d'artistes i intel·lectuals, sorgí el nom de «Cau Ferrat» per designar el taller-estudi del pintor (fig. 1).

«El Cau Ferrat nació hace algunos años en Barcelona, en una reunión de artistas. Rusiñol era muy aficionado a coleccionar hierros viejos, y los amigos nombraron al pequeño cónclave

*Cau Ferrat, madriguera de hierro, caverna férrea o algo por el estilo, pues con entera exactitud el nombre es intraducible, por el sabor arcaico que en catalán tiene.*²⁷

Miquel Utrillo, amic i conseller de Rusiñol en temes artístics, ens explica que al «Cau» del carrer de Muntaner hi havia exposades un parell de brandoneres, un penell, una grua, una arca, diversos claus de porta clavats en panòpies i un conjunt de quinze o vint picaportes d'anella,¹⁸ entre els quals sobresortien el procedent de la casa de l'Ardiaca de Barcelona (MCFS 30987)¹⁹ i el que s'ha relacionat erròniament amb el monestir de Sant Cugat del Vallès (MCFS 31518).²⁰ Curiosament, les fonts bibliogràfiques anteriors al 1916 no citen la procedència d'aquesta peça. Lafond és el primer autor que la relaciona amb el monestir de Sant Cugat²¹ i, des d'aleshores, tots els investigadors l'hi han atribuït. Fins i tot Utrillo, a la *Història anecdòtica*, afirma que s'exhibia al Cau Ferrat de Muntaner.²² Cal puntualitzar, però, que Utrillo escrigué la *Història anecdòtica* més de trenta anys després dels fets. Actualment, la porta del monestir només conserva un picaporta executat segurament l'any 1843, tal com indica la data retallada en l'escut del pany adjacent. Aquest, però, no era l'original, car els batents conserven encara les empremtes de la parella de picaportes que hi penjaven, les quals coincideixen plenament amb una altra peça conservada també al Cau Ferrat (MCFS 31537).²³ L'empremta del batent dret està força més desgastada que la de l'esquerre, la qual cosa permet suposar que aquest picaporta romangué més temps en el seu lloc (fig. 2). El 27 de juliol de l'any 1890, l'alcalde de Sant Cugat, Pere Vilaseca, informava a la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona de la desaparició de l'antic picaporta de ferro que penjava de la porta del monestir, i anunciava la formació d'un expedient administratiu.²⁴

«Recibida en esta Alcaldía su atenta comunicación, fecha 24 del que cursa, pidiendo reservadamente noticias sobre la desaparición del aldabón antiguo de hierro que se hallaba en la puerta de entrada á la Iglesia del antiguo monasterio de esta población, cumple a mi deber manifestarle que la primera noticia que tuve fue por medio de la prensa local.

Tan pronto como llegó a mi conocimiento la desaparición hice indagaciones reservadas sobre el particular y resultan de ellas que en caso de que no volviera a aparecer, no puede achacarse culpa alguna á ningún forastero y á alguno de esta localidad.

De mis investigaciones hechas por testigos oculares, cuales son tres o cuatro niñas que asisten al Colegio que tienen establecido las monjas en este pueblo, resulta que sobre las once de la mañana de un día de la semana próximo pasada, vieron como el Sr. Don Ignacio Murillo, actual secretario del Juzgado Municipal, acompañado de una persona forastera, arrancaba el referido aldabón de la puerta. Esta declaración muda por la circunstancia de que el Sr. Anton, encargado de la Iglesia, nada haya manifestado a la Alcaldía de la desaparición de dicho aldabón, me inducen a creer que si el Sr. Murillo, quién fuese que cometió este acto, forzosamente había de ser con consentimiento de la apresada autoridad eclesiástica, pues ni la educación del Sr. Murillo ni su honradez permiten sospechar un acto tan vergonzoso.

*En este estado, y creído la Alcaldía de que se trataba no de una desaparición, si no de alguna orden que el Sr. Rector hubiese tenido de sus superiores jerárquicos, no ha tratado de averiguar otra cosa, pero ya que al parecer la desaparición parece tomar incremento, empearé la formación de un expediente administrativo con la rapidez debida.»*²⁵

Rusiñol degué adquirir l'antic picaporta del monestir de Sant Cugat (MCFS 31537), però un error en la catalogació de la col·lecció de ferros provocà una confusió en les peces. De fet, llevat de la ja

Fig. 2. Empremta conservada en la porta de l'església del monestir de Sant Cugat del Vallès. Foto: L. Amenós.

tradicional associació entre la placa calada i la rosassa del monestir, no disposem de cap dada objectiva que ens permeti relacionar el picaporta amb núm. inv. 31518 i el monestir vallesenc.

L'any 1882, Josep Altimira, propietari de la casa de l'Ardiaca de Barcelona, desmuntà un dels picaportes més cobejats pels antiquaris i colleccionistes de l'època, amb l'objectiu que no es cometés la depredació que hom atribueix a Rusiñol.²⁶ El pintor el dibuixà per a l'exposició de Girona de l'any 1878 i per a l'exposició d'Arts Decoratives del 1881.²⁷ Des d'aleshores, esmerçà tots els esforços per posseir-lo. Segons explica ell mateix a *Mis hierros viejos*, en plena «Febre d'Or» –entre els anys 1871 i 1885, aproximadament–, aconseguí un picaporta que pertanyia a un especulador de borsa, personatge que creiem identificar amb Josep Altimira:

«Estábamos en pleno movimiento de la Bolsa, en plena “Febre d’Or”, y los cambios subían hasta perderse de vista. Un bolsista tenía un aldabón en su poder que yo reputaba precioso. Conocía más su historia que la historia contemporánea, sabía su procedencia, tenía contados los golpes de martillo, recordaba el dibujo de memoria y lo ansiaba con toda codicia de un loco coleccionista.

Por más que los cambios subían, subían siempre, sin descanso, algo me decía que detrás de una subida venía siempre una pendiente y que aquel hombre que así se jugaba su fortuna, se

jugaba también el llamador, aquel querido llamador que tenía que perder en azares de juego caprichoso.

Yo, que nunca tuve afición a papeles cuponarios entéreme de su suerte llevado de otra afición, la de adquirir el hierro de mis amores. Supe la clase de papel que tenía aquel bolsista, supe la cantidad que en él tenía empleada y esperando sentado, como el mozo a la puerta de su casa, miraba los vaivenes de las Orenses y las Francias, de los Nortes y de los Sudes y de los cuatro vientos cardinales, esperando la tempestad que sentía llegar por intuición arqueológica.

No es que deseara su ruina, pero sabía que no podía evitarla, y quería estar enterado.

Ella vino, y a mis brazos vino a caer el llamador (...).»²⁸

Algunes cartes d'aquesta època deixen entreveure les negociacions que es dugueren a terme per adquirir potser aquest picaporta. En una carta datada el 22 d'octubre del 1888, Rusiñol suplicava a Enric Clarasó que no deixés escapar uns ferros, entre els quals s'hi comptava un picaporta que desitjava obtenir amb totes les seves forces.

«Dale la arquilla y los 300 \$ y que te entregue estos hierros causa de mi perdición. Lo que no consiento es que se lleve el picaporte, porque arrancarme un hierro es arrancarme un elemento de mi existencia.

Procura disuadirlo por todos los medios de tu oratoria y si por fin no pudieras (...) entrégale también el llamador (...).»²⁹

L'any 1888, el picaporta procedent de la casa de l'Ardiaca s'exhibí a l'Exposició Universal de Barcelona, on consta ja com a part de la col·lecció Rusiñol (fig. 3).³⁰

Juntament amb el picaporta de la casa de l'Ardiaca, Rusiñol adquirí la grua en forma de drac que s'erigia amenaçant en la façana que donava al pati, just a sobre del balcó principal (MCFS 31635) (fig. 4),³¹ coneguda per un dibuix de Maurici Vilumara, executat l'any 1869.³² L'any 1881,

Josep Llorenç i Riu en realitzà un esbós per a l'arxiu del Centre Excursionista de Catalunya.³³

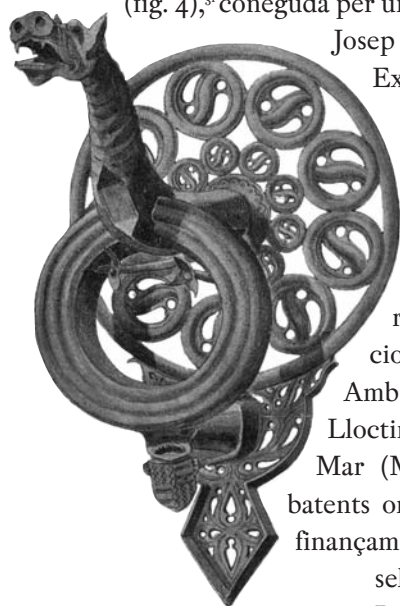

Fig. 3. Picaporta procedent de la Casa de l'Ardiaca. MCFS 31635.

Sovint, Rusiñol adquiria per a la seva col·lecció un exemplar de la parella de picaportes que penjaven dels edificis més emblemàtics de la ciutat i deixava que l'altre es mantingués al batent original. Desconeixem els motius d'aquesta política, però podria ser conseqüència del proteccionisme que aleshores començaven a exercir els representants de les administracions públiques, o de l'elevat preu que assolien aquestes peces. Amb aquest sistema, aconseguí un dels picaportes del Palau del Lloctinent (MCFS 31000) i de la porta del Born de Santa Maria del Mar (MCFS 30972).³⁴ Els bessons respectius encara pengen dels batents originals. El 27 de juliol del 1898, amb l'objectiu d'obtenir el finançament necessari per adquirir una col·lecció de ferro, Labarta aconsellà Rusiñol que «tots los exemplars repetits poden enviar-se a Paris purtan-i hasta aquells de la teva actual colecció d'objectes aparellats que hasta un sol exemplar potser podrias treure de sobras la cantitat empleyada.n dita adquisisió».³⁵

Fig. 4. Façana de la Casa de l'Ardiaca. Barcelona, 1869.

tangut a la Col·legiata de Sant Vicenç de Cardona (MCFS 31908).³⁸ Miquel Utrillo ens descriu amb detall com aconseguiren aquestes dues peces:

«(...) El parell de grans i magnífics canelobres que posseeixen les col·leccions del Cau Ferrat foren adquirits d'un antiquari que els havia comprat al monestir de Serrateix abans de l'any noranta. Fou una part del botí de la mateixa expedició, la reixa que la Guia Sumària qualifica de molt fina. Segons declaració del marxant, aquesta reixa l'adquirí de la Col·legiata de Cardona. I totes aquestes dades foren trameses per Albert Rusinyol poc temps abans de la seva mort. La reixeta fou un present per al seu germà.»³⁹

El terreny més fèrtil en ferros antics era el Prepirineu central, especialment les comarques d'Osona i el Berguedà. El fet que el seu germà Albert fos diputat liberal per Vic i Berga degué facilitar-li el camí.

Rusiñol i els seus amics s'acostaven als indrets més recòndits del país, preferentment ermites apartades o masies allunyades dels centres urbans i de les colònies industrials que aleshores funcionaven a la Catalunya central. En aquests anys, intentaren comprar sense èxit un picaporta i un drac de ferro que hi havia en una ermita de muntanya:

L'activitat desenvolupada per Rusiñol a l'Associació d'Excursions Catalana tingué, sens dubte, un paper determinant en l'afició col·leccionista. Quan sortien d'excursió, Rusiñol i els seus amics localitzaven ferros vells i els dibuixaven. En una visita a l'església de Ribes, Rusiñol no se'n pogué estar de deixar constància escrita d'una peça de ferro que l'havia captivat i que potser es troba actualment al Cau Ferrat:

«En un àngul que forma hi ha una imatge de la Verge de Núria il·luminada per una llantia que penja de un ferro figurant un drach.»³⁶

En la travessa que varen efectuar l'any 1887 des de la Seu d'Urgell fins a Solsona, Rusiñol i Alexandre de Riquer adquiriren a un antiquari la coneguda parella de canelobres de lliri procedents del monestir de Santa Maria de Serrateix (MCFS 30962 a, b)³⁷ (fig. 5) i una reixa romànica que havia per-

«Algunos ponen la existencia en peligro, sin embargo, como nos aconteció yendo en busca de un dragón. Era de hierro y teníanlo en una ermita en lo alto de una montaña. Fuimos allí y encontrando a una mujer en la iglesia, la rogamos que dijera al párroco, que estaba ausente, si quería vendernos el extraño animalucho.

Decir esto y tomarnos por brujos o endemoniados y entrarle una espantosa gritería, fué cosa resuelta y puesta a la práctica. (...)

Otro día compramos un llamador por diez duros y lo habíamos ya arrancado.

Llegó el viejo de la casa, y ante el vacío que el hierro había dejado en la puerta púsose poco menos que a llorar.

Compadecidos nosotros, le entregamos el objeto, y nos devolvió el dinero: pero cuál no sería mi sorpresa, cuando al cabo de algún tiempo, vendiólo el viejo por quince a un negociante y por veinte vino a caer a mis manos.»⁴⁰

Santiago Rusiñol acostumava a comprar les peces directament al pagès. És ben coneguda l'adquisició que féu de tots els béns guardats a les golfes d'una masia, inclòs el blat, per dissimular l'interès que li despertà el pany d'una arca vella:

«Había salido al campo poco menos que disfrazado, con facha de comprador, y perdía ya la esperanza de toda compra cuando la suerte (que tiene a ratos perdidos arranques de buena fé) me condujo de la mano a unos desvanes de una casa solariega.

Entré y ví lo que había en ellos. Trozos de leña, mucho polvo, maíz, sillas rotas y maderas inservibles, pero de entre aquel desorden, vi surgir una arca desvencijada, luciendo en mitad del pecho una hermosa cerradura.

El primer intento que tuve fué dirigirme al payés a fin de que me vendiera aquel pedacito de hierro, pero esto hubiera llamado su atención y el negocio caía a la bancarrota. Medité, y tras mucho meditar, por fin le dije que compraba todo lo que había en los desvanes.

«¿El maíz también? Me dijo – Todo: le respondí, y maíz, trozos de leña, polvo, sillas rotas, telarañas y maderas, todo me lo dió por seis miserables duros.

No hay que decir que arranqué la cerradura, sin perder un momento, abandonando el resto, ni porque añadir, que el payés me tuvo por rematadamente loco (...).»⁴¹

A Rusiñol no li agradava comprar ferros al mercat d'antiguitats, car considerava que massa sovint el movien interessos aliens al fet artístic. A

«Mis hierros viejos» relata amb cert ressentiment com un antiquari havia retocat un penell datat de l'any 1735 (MCFS 31629)⁴² amb l'objectiu de vendre-li com a peça del segle XV:

«Hubo a quien compré una veleta del año mil setecientos, que no pudiendo restaurarla de otro modo, borró del siete la parte superior y lo convirtió en un cuatro, es decir, con un toque de buril, estafóme nada menos que tres siglos.»⁴³

Fig. 5. Canelobre de peu de Santa Maria de Serrateix. MCFS 30962.

Tanmateix, la principal preocupació del pintor eren els efectes negatius del comerç d'antiguitats destinat a satisfer la demanda nord-americana, que aleshores estava espoliant el patrimoni dels països de l'Europa meridional:

«(...) allí donde hay una verja, un llamador, o una puerta claveteada cualquiera, ya el Inglés ha prometido cambiársela con otra de oro, peso a peso.»⁴⁴

En la dècada dels noranta, el prestigi de la col·lecció de ferro del Cau Ferrat ultrapassava les nostres fronteres. Rusiñol era cridat per formar part del jurat de diversos certàmens d'arts decoratives⁴⁵ i la seva col·lecció era sistemàticament publicada i reclamada en nombroses exposicions d'arts sumptuàries (fig. 6). Uns quants dels seus ferros es mostraren a la Secció Arqueològica de l'Exposició Universal de Barcelona de l'any 1888.⁴⁶ El trasllat des del Cau barceloní fins als locals expositius preocupà enormement Rusiñol, fins al punt que demanà a Enric Clarasó que se'n fes càrrec:

«Piensa y tenlo presente en el momento de abandonar el “Cau Ferrat” que todo debe tratarse con cuidado, pues el hierro que quizás mirarás con desprecio, me ha costado un ojo de la cara pagándolo como viejo.»⁴⁷

En els freqüents desplaçaments que efectuava per Espanya i Europa, Rusiñol aprofità per adquirir peces representatives de les escoles de forja castellaneres i europees. A París, per exemple, comprà un llit italià de capçal treballat amb flors de lliri (MCFS 31615),⁴⁸ una clau de mostra (MCFS 31830),⁴⁹ un morrió (MCFS 31812)⁵⁰ i una cantina o polvorera (MCFS 31639),⁵¹ peces que avui podem admirar al Cau Ferrat.

A la península trobà algunes de les peces més notables de la col·lecció. L'11 de setembre de l'any 1891, Rusiñol adquirí el parell de picaportes de Consuegra (MCFS 31526 i 31538),⁵² on havia anat amb Modest Sánchez Ortiz, director de *La Vanguardia*, per repartir provisions entre les víctimes de la inundació que pocs dies abans havia arrasat la població.

«(...) en la porta d'una casa mig caiguda vaig veure dos picaportes posats allí amb aquella majestat que tenen les coses velles.

Veure-ls i despertar-se en el meu cor aquella sèt temptadora que sofrim els pobres col·leccionistes, va ésser cosa d'un instant. Eren gòtics! Gòtics, com qui no diu res! I dos picaportes gòtics són temptació que no hauria resistit el virtuós Sant Antoni, a ésser amant d'antiguetats. Voltats de claus, se destacaven allí, amb superba majestat. Sencers tots dos, bessons, concebuts pel mateix pensament, sortits de la mateixa mà, forjats sens dubte en la mateixa forn, conservaven la frescor de l'obra, fa poc nascuda, amanyagada pel temps. Dos caps de dragó d'estranya mitologia sostenien les anelles, una flor molt ben forjada les rebia, i enredades entre joncs enganxats per la corrent de les aigües se dibuixaven les rodeles, de fulles gotiques d'aspra forma, però espontànies i forjades d'una sola martellada.

Envejant-los, mels vaig mirar una gran estona.

Vaig aixecar les anelles, i, moguts per la temptació, ells mateixos van cridar a l'amo de la casa, que vingué, i vam arreglar la compra.

Ja eren meus!»⁵³

Segons es deia, els picaportes salvaren de la riuada set homes que s'hi havien lligat amb faixes i cordes.

«(...) Ellos fueron las argollas del puerto de su salvación, el áncora que en el temporal les libró de aquel terrible naufragio. Para ellos (añadía) son aquellos llamadores, dos ex votos, para mí, humilde coleccionista, serán los dos hierros mimados que guardaré con más cariño.»⁵⁴

El 20 de febrer del mateix any, Rusiñol comprà a Andreu Massot «una lámpara de hierro antigua» que no hem pogut identificar.⁵⁵

Fig. 6. Ex-libris de Santiago Rusiñol, estretament relacionat amb el seu gust pels ferros antics. c. 1894. MCFS 32100.

Com a bon colleccionista, Rusiñol disposava d'una xarxa efectiva d'amics i col·laboradors que l'ajudaven a localitzar i negociar l'adquisició de peces per al seu museu. Entre els més propers, s'hi comptaven Miquel Utrillo, Alexandre de Riquer i Enric Clarasó.⁵⁶ La primavera del 1898, el pintor escrigué a Utrillo que havia perdut l'ocasió de comprar uns ferros en venda que pertanyien a un colleccionista de Segòvia:

«A Segovia vaig veure els fills del Duques dels ferros. La col·lecció està en venda. Ne demanen set mil duros, y.m sembla que la donarien per cinc. Al pensà que tal com van las cosas m'és imposible comprar-la, y el pensà que si hagués estat la guerra ... y el pensà lo hermosa que seria barrejada ab la meva fins crech qu.em va donar febre-tal!»⁵⁷

En una carta enviada per Labarta a Rusiñol el 27 de juliol del mateix any, es donen algunes pistes sobre la identitat del personatge:

«Ahir l'amich Utrillo va dir-me s'havia presend ocasió de que poguesses adquirir una bona col·lecció de ferros, suposo, encara que no va dir-m.o, deu ser aquella que.n Segovia o Valladolid existia, composta principalment de rejas y chatons o claus de los quals una petita part va ser enviada a l'Exposició Universal del 88»⁵⁸

A partir dels anys vuitanta es féu cada vegada més difícil trobar ferros vells. L'11 d'octubre de l'any 1886, Rusiñol es lamentava:

«Hemos estado en Ripoll, San Juan, Olot, San Quirico, y todo en vano. No se encuentra una puñetera patum, si bien se ven muchos payeses los cuales es lástima no sean ferramenta para coleccionarlos»⁵⁹

Josep Pla narrava una altra anècdota tan explícita com l'anterior:

«Un dia del mes de desembre de 1902, Rusiñol i Utrillo prenen l'aperitiu al Continental. Par-laven del Cau Ferrat, i Utrillo deia que la impressió que produïa als cada dia més nombrosos

visitants era d'un interès creixent. Tot d'una li preguntà si entrava en la seva intenció continuar comprant ferros.

—És que no en surten! —digué Rusiñol, rient.»⁶⁰

El 30 de juliol de 1893, Santiago Rusiñol adquirí una casa de pescadors a Sitges, situada sobre unes roques al costat del mar. El 20 de maig de l'any següent, comprà la casa adjacent per fer-ne una de nova on poder col·locar els objectes artístics que ja no cabien al pis de Barcelona (fig. 7).⁶¹ El mes de setembre del 1894, traslladà els ferros a Sitges i els exposà al segon pis del Cau Ferrat —anomenat Gran Saló.⁶² El taller-museu de Sitges s'inaugurà oficialment el dia 4 de novembre.⁶³

La distribució primigènia del Cau Ferrat no diferia essencialment de l'esperit que encara s'hi respira actualment (fig. 8 i 9). Els ferros d'aplicació —panys, forrellats, picaportes, claus, florons de reixa— s'havien col·locat en posts de fusta i en panòpies penjades a la paret. Els ferros d'ús domèstic —canelobres, candelers i brasers— s'ubicaren al voltant de la sala. Del sostre penjaven les corones de llum, i de les parets, les grues i els braços de llum. Àngel Ganivet, en un article datat a Sitges l'agost del 1897, inclòs en el seu llibre *España filosófica contemporánea*, escriu del Cau Ferrat de Sitges:

«Lo que predomina es el hierro, y entre tantos hierros artísticos, la colección inacabable de aldabas. ¿Será esto una alusión férrea y humorística a la necesidad que hay de tener buenas aldabas para prosperar en este mísero mundo? Pero no se crea que el hierro, por ser allí abundante, es esencial.»⁶⁴

Presidia el Gran Saló l'escultura en bronze d'*El Forjador Català*, obra d'Enric Clarasó fosa l'any 1897 per la casa Masriera i Campins, un homenatge de Rusiñol als artesans anònims.

L'ambient de colleccionisme d'objectes de ferro que es respirava al Cau Ferrat sitgetà influí en el veí Palau Maricel, encarregat pel multimilionari nord-americà Charles Deering a Miquel Utrillo, l'any 1910. Utrillo aconsellà a Deering que comprés el balcó de ferro forjat d'una casa de Santa Coloma de Queralt i l'instal·lés a la façana del Palau Maricel de Mar que dona al carrer del Fonollar.⁶⁵ Es tracta d'una peça esplèndida que porta la data del 1760 en una cartel·la i incorpora la típica grua en forma de drac, que esdevindria amb el temps un dels símbols més reconeguts del Cau Ferrat. L'any 1918, quan es posà a la venda el fons històric de l'antic Gremi de Serrallers de Barcelona, Utrillo aconsellà a Dee-

Fig. 7. El Cau Ferrat de Sitges, al final del costat dret del carrer. Foto: Museu Cau Ferrat. Sitges.

Fig. 8. Cambra del brollador del Cau Ferrat. Foto: Museu Cau Ferrat. Sitges.

ring que adquirís la bandera de processó de l'any 1735 per exposar-la al saló del pis principal del Palau. El preu de compra rondà les 1.000 pessetes i el venedor donà més valor al marc que a la bandera.⁶⁶

La col·lecció de ferros de la Junta de Museus de Barcelona

La passió de Santiago Rusiñol pels ferros artístics s'ha de posar en relació amb les inquietuds culturals del seu temps i, molt especialment, amb la revalorització dels oficis artesans propugnada pels artistes i teòrics de les arts de finals del segle XIX. La prosperitat de les indústries artístiques del metall estava directament relacionada amb la gran activitat constructiva registrada a la Barcelona del tombant de segle, i amb els postulats d'integració de les arts propugnats pels arquitectes modernistes:

«Els paletes no paraven d'encastar adornos i flors de pedra i calligrafies de bulto allí on hi havia un pany de paret i els ferrers forjaven arreu ferramentes amb dragons, amb aligots, amb patums, amb flors d'enciam simbolistes i fulles de bròquil estètiques, i allà on veien una barana hi carregaven l'adorno.»⁶⁷

Una florent indústria d'arts dels metalls, articulada al voltant de petits i mitjans tallers de serralleria i foneria dirigits per un mestre forjador o fonedor, fabricaven i comercialitzaven productes decoratius diversos, que abastaven des dels objectes d'ús domèstic —làmpades, mobiliari i objectes

Fig. 9. Menjador i cuina del Cau Ferrat, en què destaquen objectes de ferro i ceràmica. Foto: Museu Cau Ferrat. Sitges.

d'ornament— fins als elements més variats aplicats a l'arquitectura —balcons, reixes, grues, tornapuntes, penells, picaportes, panys, tiradors, claus ornamentals...⁶⁸

Paral·lelament, l'objecte de ferro antic es convertí en el principal testimoni dels valors artesans i tradicionals i, consegüentment, esdevingué un element susceptible de conservar i colleccionar. A inicis del segle XX, perviuen encara alguns exemples del què havia estat el treball artístic del ferro en altres etapes històriques, en forma de reixes, ferramentes d'aplicació i elements de mobiliari litúrgic. La política sistemàtica de conservació i protecció del patrimoni cultural català, endegada per la Junta de Museus de Barcelona, permeté salvar d'una pèrdua irremeiable un bon nombre d'aquests objectes. Les vies d'ingrés eren diverses, tot i que les més habituals eren les donacions, dipòsits o compres a institucions i particulars, i els premis atorgats en les exposicions d'indústries artístiques que es celebraven a la ciutat.

Al tombant de segle, s'impulsaren nombroses campanyes de recuperació i rehabilitació del patrimoni històricoarquitectònic, que aleshores es trobava en molt mal estat de conservació. Els criteris d'intervenció prioritzaven la contemplació de l'obra arquitectònica i tendien a eliminar qualsevol altre element patrimonial que n'entorpis la lectura: Reixes, portes i altres objectes de ferro foren desmuntats del seu emplaçament original i reubicats en museus. Així passà per exemple a la Catedral de la Seu d'Urgell, on, l'any 1918, es vengueren les reixes que tancaven el cor a Joaquim Folch i Torres, Director dels Museus de Barcelona.⁶⁹ L'any següent, ingressaren als fons de la Junta de

Museus⁷⁰ i, el 1936, s'instal·laren definitivament en una de les finestres de la planta baixa del museu Cau Ferrat de Sitges (MCFS 37848).⁷¹

Les restauracions no afectaven només els grans edificis. Les esglésies romàniques pirinenques, posseïdores encara de bona part del patrimoni medieval català, eren objecte de transformacions que maquillaven el seu aspecte original i víctimes de l'avidesa dels mercaders d'antiguitats. Per això calia protegir els elements susceptibles d'ésser venuts. En els registres de la Junta de Museus hi consten tres portes ferrades procedents d'esglésies romàniques catalanes,⁷² dues de dipositades per Alfons Andreu el 6 d'octubre de 1942 –una de les quals es conserva al Cau (MCFS 6253), i l'altra, al Museu Nacional d'Art de Catalunya (MNAC 39164-39165)–⁷³ i la tercera fou adquirida a Pelai Mas el 17 de febrer de 1922 (MCFS 30887).⁷⁴ Aquestes portes se sumen a la que Rusiñol guardava en la seva col·lecció, procedent d'una església de la Cerdanya (MCFS 31566) (fig. 10).⁷⁵

Igualment, ingressaven al fons de la Junta de Museus els béns mobles en desús que corrien el risc de desaparèixer. L'any 1881, en plena restauració del conjunt de Sant Martí Sarroca, se substituï l'antiga creu termenal de ferro –coneguda per un dibuix publicat a *L'arquitectura romànica a Catalunya*–⁷⁶ per una de nova.⁷⁷ Actualment, es conserven totes dues al Museu Cau Ferrat de Sitges (MCFS 6277 i 6284). També s'hi localitzà una atxera que roman actualment en parador desconegut.⁷⁸ Així mateix, el 28 de desembre de 1918 ingressà una atxera procedent de l'església d'Urtx (Cerdanya) (MCFS 6227).⁷⁹

També resulten especialment remarcables les col·leccions de ferro donades per intel·lectuals de renom. Els dies 13 i 30 de desembre de 1898, ingressà en dipòsit la col·lecció d'objectes per a la il·luminació de Carles de Bofarull, Director del Museu Municipal d'Història.⁸⁰ Tenim referències del seu contingut per una nota publicada amb motiu d'una excursió feta pels membres del Centre Excursionista de Catalunya, on se'ns diu que hi havia candelobres, candelers i llànties de ferro, llautó i fusta.⁸¹

El 18 de juny de 1920, Hermenegildo Giner de los Ríos donà la seva col·lecció de ferro a la Junta de Museus.⁸² Germà de Francisco Giner de los Ríos, autor d'un dels primers estudis sobre arts industrials, Hermenegildo havia conreat també la literatura artística. Tres anys abans de morir, havia volgut testimoniar l'afecte que sentia per la ciutat de Barcelona, en record dels anys passats a la Comissió municipal de Cultura.

La tasca de registre sistemàtic portada a terme per la Junta de Museus durant aquells anys, ens ha permès conèixer la procedència d'altres peces conservades actualment al Cau Ferrat, com el compàs ingressat el 17 de desembre de 1896 (MCFS 6421),⁸³ o els clemàstecs procedents del Berguedà, adquirits a Celestí Dupont i ingressats el 13 d'abril de 1912 (MCFS 6254).⁸⁴

La Junta de Museus de Barcelona vetllava especialment pel patrimoni cultural conservat en entitats històriques que havien tingut un gran pes en la vida socioeconòmica del país, però que la societat moderna havia abocat a l'extinció. Era el cas dels gremis professionals, dipositaris d'una herència documental d'extraordinària importància per a l'estudi de la història econòmica, social i professional de Barcelona. L'any 1918, després de dures negociacions, una bona part dels fons de l'antic Gremi de Serrallers de Barcelona ingressà a l'Arxiu i al Museu d'Història de la Ciutat, respectivament.⁸⁵

Als fons de la Junta de Museus hi ingressaven també, com s'ha dit, les creacions contemporànies premiades a les exposicions d'indústries artístiques celebrades durant la darrera dècada del segle

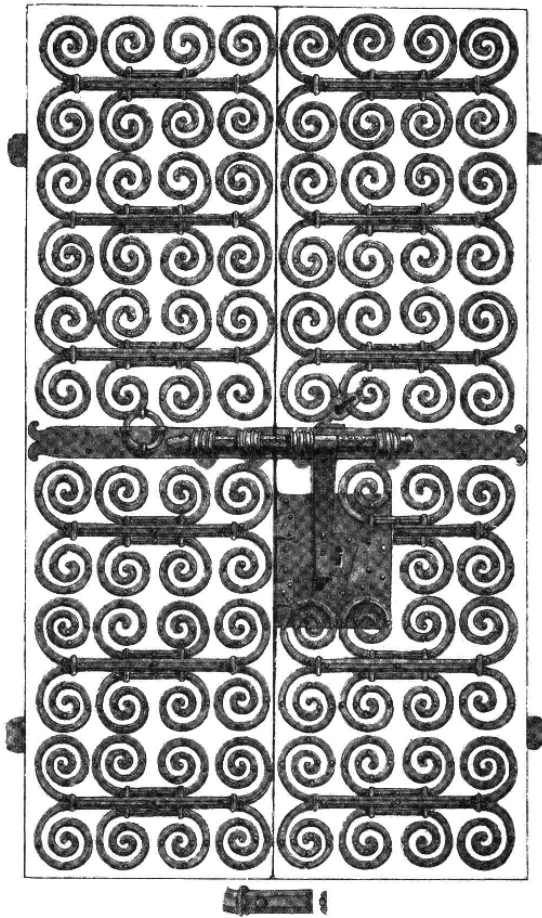

Fig. 10. Porta procedent d'una església de la Cerdanya. MCFS 31566.

Arqueològic, especialitzat en arts industrials i sumptuàries, s'unificaren les diverses col·leccions de ferro de la Junta de Museus. Ubicades en origen a la primera planta de l'antic arsenal del Parc de la Ciutadella de Barcelona,⁹³ s'organitzaren, a partir de l'any 1915, en un grup autònom dedicat a les arts del metall dins la secció d'arts sumptuàries i es dividiren en tres subgrups, segons fossin ferros, orfebreria o armes.⁹⁴

En l'ordenació dels museus de Barcelona projectada per Folch i Torres als anys trenta, la col·lecció de ferro de la Junta de Museus no hi encaixava. Folch i Torres li havia reservat un lloc al futur museu del Cau Ferrat, el qual, concebut com un centre especialitzat, podia donar "idea completa de la història gloriosa de la serralleria catalana, una de les especialitats artístiques, típiques del nostre país".⁹⁵ Tanmateix, la col·lecció de ferro de la Junta de Museus encara s'exhibí a Barcelona durant el breu període de temps que va des de la inauguració del nou Museu de les Arts Decoratives, instal·lat l'any 1932 al Palau de Pedralbes, fins al seu trasllat definitiu al Cau Ferrat.⁹⁶

XIX, en la mesura que tenien "un interès considerable, per reflectir un moment de la nostra vida artística de la fi del segle XIX i principis de l'actual, i d'altres valorades per llur mèrit artístic intrínsec i indiscutible".⁸⁶ A la sala VI del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona, s'hi exposaven una àmfora fosa pels tallers Masriera, presentada a la IV Exposició de Belles Arts i Indústries Artístiques,⁸⁷ i un picaporta forjat per la casa Hijos de Ignacio Damians, guardonat a l'exposició de 1892 (MCFS 572).⁸⁸ El ram de flors que Pilar González, filla del conegut serraller Concordi González, presentà a l'exposició de l'any 1892 també acabà formant part dels fons museístics de la Junta (MCFS 571).⁸⁹

Els objectes de ferro que ingressaven a la Junta de Museus passaven a formar part de la secció de serralleria del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona⁹⁰ i, des del 1892, del Museu de la Història ubicat al parc de la Ciutadella. Allà s'hi exposaven, entre d'altres peces, una clau trobada a la Ciutadella de Barcelona (MCFS 22752),⁹¹ i un estoig per a tisores fet de planxa de ferro calada, segurament el mateix que Dolors Bofarull cedí a l'Exposició Universal de 1888 (MCFS 6418).⁹² Amb la inauguració l'any 1902 del Museu d'Art Decoratiu i

La formació del «Cau Ferrat» com a museu públic

En morir Rusiñol l'any 1931, deixà el Cau Ferrat i les seves col·leccions a l'Ajuntament de Sitges amb l'obligatorietat de donar-li caràcter de museu públic.⁹⁷ Amb l'acceptació del llegat, l'Ajuntament assumia un increment de despeses considerable. D'aquí que el President de la Generalitat i el Conseller d'Instrucció Pública oferissin la col·laboració tècnica dels Museus de la Generalitat, representada per la Junta de Museus de Barcelona. L'11 de març de 1933, es creà un Patronat per a la gestió del museu, format per representants de l'Ajuntament de Sitges, de la família Rusiñol, de la Generalitat de Catalunya i de la Junta de Museus de Barcelona.⁹⁸ Joaquim Folch i Torres, qui de jove havia col·laborat amb el taller de forja de Manuel Ballarín, passava a ser-ne el director.

L'inventari dels fons del Cau Ferrat s'inicià l'abril de l'any 1932.⁹⁹ Per tal de mantenir la personalitat que Rusiñol havia donat al Cau Ferrat, calgué elaborar primer un registre topogràfic que garantís un control constant sobre la ubicació original de les peces. Seguidament, es procedí a classificar, numerar, marcar, fotografiar i catalogar els objectes un per un. Josep Gibert s'encarregà de la catalogació dels ferros i dels vidres, i el sitgetà Rafael Guinart en féu les fotografies.¹⁰⁰ La salabror marina s'apuntà com el pitjor enemic per a la conservació dels ferros. Per fer-hi front, se'ls aplicà mensualment una capa de greix, una pràctica que encara continua vigent.

La retolació del Cau presentà els problemes derivats d'unes parets excessivament plenes d'objectes, fet que es resolgué amb la col·locació de faristols de ferro davant de cada pany de paret. Cada faristol sostenia un cartell amb un dibuix de la silueta de les peces, fet per Pere Prous, i unes referències numèriques que corresponien a un text adjacent.¹⁰¹ El 16 d'abril de l'any 1933, a les dotze del migdia, s'inaugurà el Cau Ferrat com a museu públic.¹⁰²

Paral·lelament, la Junta de Museus traslladava a Sitges la seva col·lecció de ferros, amb l'objectiu que, unida a la de Rusiñol, formés un «museu de ferros antics de primera importància i únic a Espanya i rar a Europa».¹⁰³ Poc temps abans, hi havien ingressat els ferros procedents de l'adquisició Plandiura, efectuada l'any 1932, entre els quals destacava el braser medieval (MCFS 5277).¹⁰⁴

L'augment de les col·leccions respectà el Cau Ferrat com a nucli primitiu. Així, doncs, es col·locaren algunes peces a la planta baixa de l'edifici i en algun punt del pis en què no afectés la disposició original.¹⁰⁵ La manca d'espai, però, impedia l'ampliació de les col·leccions. Folch i Torres amenaçà el Patronat que, si no es resolvia aquest problema, es veuria obligat a retirar els ferros de la Junta.¹⁰⁶ La solució passà per l'arrendament del Palau Maricel, signat el 14 de juny de l'any 1935.¹⁰⁷ El nou espai rebé el nom de «Secció Maricel» i es concebé com una ampliació del Cau Ferrat. Al segon pis, s'instal·là la col·lecció de ferros procedent de Barcelona. El fuster sitgetà Salvador Picas fou l'encarregat de muntar-los en plafons de fusta,¹⁰⁸ mentre que Pere Torrellas instal·lava les reixes del primer pis.

El Patronat del Museu, en sessió celebrada el 28 de maig del 1936, acordà que el Maricel s'inauguraria el dia 14 de juny, coincidint amb el cinquè aniversari de la mort de Santiago Rusiñol.¹⁰⁹ La «Secció Maricel» havia d'exposar únicament objectes de ferro, però com que en el moment de la inauguració no es disposava de totes les peces, s'hi instal·laren altres col·leccions. Aquestes s'anirien retirant a mesura que hi ingressessin nous objectes de ferro. A l'entresol s'exposaren uns dibuixos inèdits de Rusiñol i la col·lecció de pintura d'artistes sitgetans. Al primer pis, s'exposà la col·lecció

de reproduccions d'art sumptuari que havia estat al Museu de les Arts Decoratives de Barcelona i, al segon pis, s'installaren els ferros distribuïts en cinc sales: una amb reproduccions de ferros estrangers, una altra amb peces de forja catalana moderna i les tres restants amb «ferros antics catalans, castellans i aragonesos».¹¹⁰ Al darrer pis del Maricel de Terra s'hi ubicà la col·lecció marinera d'Emerencià Roig i Raventós.¹¹¹

L'ampliació del Cau Ferrat formava part d'un projecte més ambiciós que incloïa una escola de forja, un centre d'estudis del ferro i una biblioteca especialitzada, amb una secció especial d'obres sobre ferros antics. La revista *De l'Art de la Forja* informava d'un acord pres per l'Ajuntament de Barcelona, en sessió del dia 19 de juliol de l'any 1920, segons el qual el consistori havia aprovat el patronatge de l'Escola de Forja que s'havia d'establir a Sitges, a la qual destinaria una quantitat de 2.000 ptes.¹¹² El 18 de gener del 1921 s'acordà l'elaboració del projecte, que quedà enllestit al mes de maig.¹¹³ Miquel Utrillo proposà que el nou equipament s'instal·lés en una casa antiga del poble, però Josep Puig i Cadafalch li recordà que corresponia a l'Ajuntament de Sitges cedir el local.¹¹⁴

Es tingué en compte també la possibilitat de muntar la farga Rossell a la planta baixa del Palau Maricel, que s'havia reconstruït per a l'Exposició de Barcelona celebrada l'any 1929.¹¹⁵ Segons que sembla, els costos serien assumits per l'industrial i col·leccionista Miquel Mateu.¹¹⁶

Arran de la sublevació militar del 18 de juliol, el Patronat del Cau Ferrat quedà dissolt per Decret de la Generalitat del 27 d'agost, i les funcions del Patronat es transferiren a la Comissaria General de Museus. Un cop acabada la Guerra Civil, la Junta de Museus continuà tenint cura del Cau, en col·laboració amb l'Ajuntament de Sitges i la Diputació de Barcelona. Com a conseqüència d'aquesta col·laboració, s'edità el catàleg de ferros,¹¹⁷ un dels pocs estudis que tenim sobre aquesta matèria i que, juntament amb el catàleg del Museu Episcopal de Vic,¹¹⁸ són obres de referència bàsica per a l'estudi de la forja catalana.

NOTES

1. Hermenegildo GINER DE LOS RÍOS, *Artes industriales. Desde el cristianismo hasta nuestros días*, Antonio López Editor, Barcelona, 1892.
2. Antonio GARCÍA LLANSÓ, «Metalistería. Hierros», *Historia General del Arte*, Vol. VIII, Montaner y Simón Editores, Barcelona, 1896, pàg. 369-431.
3. Antonio GARCÍA LLANSÓ, *Armas y armaduras*, Tipografía Luis Tasso, Barcelona, 1895, *Ibid.*, *Catálogo del Museo-Armería de D. José Estruch y Cumella*, Establecimiento Tipográfico Editorial La Academia, Barcelona, 1888.
4. Antonio GARCÍA LLANSÓ, *Cau Ferrat: colección de hierros de Santiago Rusiñol*, Artes y Ciencias, Barcelona, c. 1900.
5. Vinyet PANYELLA, *Epistolari del Cau Ferrat, 1889-1930*, Grup d'Estudis Sitgetans, Sitges, 1981, pàg. 179, doc. núm. 77.
6. Lluís LABARTA, *Hierros artísticos*, Francisco Seix editor, Barcelona, 1901, 2 vols. La *Revista de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* en publicava una bona recensió, 1910-02, pàg. 506-508, vol. 3.
7. Emilio ORDUÑA y VIGUERA, *Rejeros españoles. Ensayo crítico arqueológico*, Imprenta S. Francisco de Sales, Madrid, 1915. Vicente LAMPÉREZ y ROMEA, «Hierros españoles», a *Coleccionismo*, Madrid, 1918. Lluís PÉREZ BUENO, *Ferros artístics espanyols. Dels segles XII al XVIII*, M. Bayés, Barcelona, 1920.
8. Arthur BYNE, *Spanish Ironwork*, The Hispanic Society of America, Nova York, 1915.
9. Pedro Miguel de ARTIÑANO y GALDÁCANO, *Exposición de hierros antiguos españoles. Catálogo*, Artes Gráficas Mateu, Madrid, 1919.
10. Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, fons Miquel Utrillo, 7 d'agost de 1918, carta de Pedro Miguel de Artiñano a Miquel Utrillo (sense número d'inventari).

11. Sobre aquest capítol, vegeu també Lluïsa AMENÓS, “Aportacions de la col·lecció Rusiñol a l’art del ferro català”, Actes del col·loqui *Santiago Rusiñol, del modernisme al noucentisme*, Institut d’Estudis Catalans [en premsa].
12. Sobre l’afició col·leccionista de Rusiñol, vegeu Isabel COLL, *Rusiñol*, Editorial Flama, Vilafranca del Penedès, 1990, pàg. 63-70, docs. núm. 4, 5, 7, 10 i 11. Assumpta GOU i VERNET, «Santiago Rusiñol, col·leccionista», dins *Santiago Rusiñol et son temps. Actes du Colloque International*, Éditions Hispaniques, París, 1993, pàg. 183-188 [Série Études Catalanes, IV]. Josep de C. LAPLANA, *Santiago Rusiñol. El pintor, l’home*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995. Vinyet PANYELLA, *Santiago Rusiñol, el caminant de la terra*, Edicions 62, Barcelona, 2003, especialment pàg. 49-51, 72-77, 125-127 i 156-158.
13. Josep PLA, *Santiago Rusiñol i el seu temps*, Editorial Selecta, Barcelona, 1961, pàg. 84.
14. Santiago RUSIÑOL, *Mis hierros viejos. Conferencia celebrada en el Salón de Cátedras del Ateneo Barcelonés, en la noche del 21 de Enero de 1893*, Impresión El Eco de Sitges, Sitges, 1900. Fou reproduïda en l’article «En Santiago Rusiñol i el Cau Ferrat», *De l’Art de la Forja*, setembre 1918, núm. 5, pàg. 65-73 [Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona]. Posteriorment, al *Catálogo de los hierros del «Cau Ferrat» y de «Maricel» de Sitges*, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1946, pàg. 13.
15. PANYELLA 1981, pàg. 72.
16. COLL 1990, pàg. 64 i 65.
17. Ramon PLANES, *El modernisme a Sitges*, Editorial Selecta, Barcelona, 1969, pàg. 218 i 219.
18. Miquel UTRILLO, *Història anecdòtica del Cau Ferrat*, Grup d’Estudis Sitgetans, Sitges, 1989 [1934], pàg. 22.
19. *Catálogo de los hierros...* pàg. 147, fig. 60.
20. *Catálogo de los hierros...* pàg. 145, fig. 61. Vegeu també Lluïsa AMENÓS, “Les arts de la forja”, dins *L’art gòtic a Catalunya*, Enciclopèdia Catalana [en premsa].
21. Pablo LAFOND, «Los hierros del Cau Ferrat» a *Museum*, Artes Gráficas Thomas, Barcelona, 1916, pàg. 5 i 6, fig. pàg. 8. *Catálogo de los hierros...* pàg. 67, fig. 69.
22. UTRILLO 1989 [1934], pàg. 22.
23. *Catálogo de los hierros...* pàg. 146, fig. 62.
24. Vegeu la transcripció d’aquest document a Lluïsa AMENÓS, *Los hierros del museo Cau Ferrat de Sitges*, Ll. Amenós, editora, Barcelona, 2005, pàg. 7 i 8.
25. Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, Arxiu de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona, 1890, 7, 24 – 1890, 7, 27. 3/0, exp. (4.2). Vegeu el regest a Jordi TORNER, *Catàleg del fons documental de la Comissió de Monuments Històrics i Artístics de la Província de Barcelona (1844 – 1983)*, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 2002, pàg. 154.
26. *Il·lustració Catalana*, 30 de juliol del 1880, núm. 3, pàg. 18, fig. pàg. 17.
27. Jaume PASSARELL i Àngel S. ESCÓ, *Vida, obra i anècdotes d’en Santiago Rusiñol*, Llibreria Espanyola, Barcelona, 1931, pàg. 41. Els treballs presentats en aquesta exposició es publicaren a *Album de detalles artísticos y plástico-decorativos de la Edad Media Catalana*, Imprenta de Luís Tasso y Sena, Barcelona, 1882, pàg. 35.
28. «Mis hierros viejos» a *Catálogo de los hierros...* pàg. 19 i 20.
29. COLL 1990, pàg. 180, doc. núm. 10.
30. Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Inventario general razonado de la Sección Arqueológica de la Exposición Universal de Barcelona*, Imprenta de Luís Tasso, Barcelona, 1890, pàg. III, cat. núm. 2.669.
31. *Catálogo de los hierros...* pàg. 140-141, fig. 67.
32. Publicat per Agustí DURAN i SANPERE, *La casa del Arcediano y el Archivo Histórico de la Ciudad*, Librería Francisco Puig, Barcelona, 1928. Biblioteca de Turismo de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Barcelona, vol. XV, lám. s.p.
33. Arxiu del Centre Excursionista de Catalunya, número d’inventari antic 1879.
34. El catàleg de ferros no n’esmenta les procedències. *Catálogo de los hierros...* 1946, pàg. 153 i 158. Sobre el picaporta del palau del Lloctinent, vegeu *Il·lustració Catalana*, 31 de març del 1883, núm. 83, pàg. 83, fig. pàg. 93. Romà JORI, «Ferros d’art», *Vell i Nou*, 15 de febrer del 1916, núm. 19, fig. pàg. 5.
35. PANYELLA 1981, pàg. 193, doc. núm. 84.
36. Santiago RUSIÑOL, «Impressions de una excursió al Taga, Sant Joan de les Abadesses y Ripoll» a *Anuari de la Associació d’Excursions Catalana*, any I, 1881, pàg. 33-34.
37. *Catálogo de los hierros...* pàg. 107 i 108, fig. núm. 39; UTRILLO 1989 [1934], pàg. 81-85; Josep Pla descriu la troballa i en fa una descripció física, PLA 1961, pàg. 290-291.
38. *Catálogo de los hierros...* pàg. 163.
39. UTRILLO 1989 [1934], pàg. 84.

40. «Mis hierros viejos», a *Catálogo de los hierros...* pàg. 20-21.
41. *Ibid.*, pàg. 23.
42. *Catálogo de los hierros...* pàg. 170.
43. «Mis hierros viejos», a *Catálogo de los hierros...* pàg. 25.
44. *Ibid.*, pàg. 25.
45. El 9 d'abril de 1899, per exemple, la Direcció General de Belles Arts el nomenà vocal del Tribunal d'Oposicions per a la plaça de Metal·listeria i Ceràmica de l'Escola de Belles Arts de Barcelona. PANYELLA 1981, pàg. 200, doc. núm. 87.
46. *Exposición Universal de Barcelona 1888. Catálogo General Oficial*, Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y Cía., Barcelona, 1888, pàg. 600, núm. 10.397-10.403. *Álbum de la Sección Arqueológica. Exposición Universal de Barcelona*, Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa, Imprenta de Jaime Jesús, Barcelona, 1888, pàg. 132, lám. 1 i 2.
47. COLL 1990, pàg.176 i 177, doc. núm. 7.
48. *Catálogo de los hierros...* pàg. 32, fig. 2. UTRILLO 1933, pàg. 63.
49. *Ibid.* pàg. 127-128, fig. 54.
50. *Ibid.* pàg. 31. Sobre aquesta peça, vegeu Lluïsa AMENÓS, «La collecció de ferro forjat del museu Cau Ferrat de Sitges: dels orígens a la inauguració del museu públic», a *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XIV, 2000, pàg. 230 i nota 13.
51. *Catálogo de los hierros...* pàg. 161, fig. 69. Com a polvorera apareix al catàleg de ferros. Miquel Utrillo afirma, en envi, que es tracta d'una cantina alemanya, basant-se en el *Dictionnaire raisonné du mobilier française* de Viollet-le-Duc, 1874, París, Vol. II, pàg. 49-51.
52. *Catálogo de los hierros...* pàg. 157 i 158, fig. 65.
53. Santiago RUSIÑOL, «*Falls de la vida*», *L'Avenç*, Tipografia, Barcelona, 1898, pàg. 102-103. Fou traduït al castellà a «Mis hierros viejos», *Catálogo de los hierros...* pàg. 16-17.
54. «Mis hierros viejos», *Catálogo de los hierros...* pàg. 18-19.
55. *Catàleg de l'Exposició bibliogràfica i documental sobre Santiago Rusiñol*, Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, Sitges, 1981, pàg. 79.
56. Josep Pla recorda que Miquel Utrillo havia vist les fargues en funcionament quan era jove. PLA 1961, pàg. 203-212.
57. PANYELLA 1981, pàg. 194, carta 84, nota 1.
58. *Ibid.* pàg. 193, doc. núm. 84. Al catàleg de l'Exposició Universal de Barcelona hi consten els següents col·leccionistes de ferros antics: El comte de Belloch hi exposà un candeler, dos forrellats i un cadenat (*Exposición Universal de Barcelona 1888...* pàg. 592, cat. 10190-10191). Joan Casals i Fonts hi exposà una panòpia amb vint-i-sis peces de serralleria (pàg. 594, cat. 10239). Marià Manyart, una panòpia amb seixanta claus de ferro (pàg. 597, cat. 10331). Fidel Moragas i Rodés, una creu de ferro bizantina (pàg. 598, cat. 10355). Dolors Bofarull i Sans, un portatidores de ferro («Suplemento al Catálogo General Oficial». A: *Exposición Universal de Barcelona 1888...* Pàg. X-XI. Cat. 10781). Plácido Aguiló, dos estreps i dos esperons (pàg. IX, cat. 10731-10732). Eugenio Chacón, un cadenat (pàg. XIII, cat. 10842). Apelles Mestres hi exposà un conjunt de claus gòtiques i un estrep (BOFARULL 1890, pàg. 83, cat. 1787 i 1788), Alexandre Planella, un cadenat, trenta-dues claus, deu picaportes i setanta-dues peces més (BOFARULL 1890, pàg. 101, cat. 2322-2325). La Diòcesi de Vic hi exposà una aranya, quatre canelobres, dues palmatòries i el desaparegut picaporta de Sant Jordi (BOFARULL 1890, pàg. 129-130, cat. 2992-2996 i 3002).
59. COLL 1990, pàg. 171, doc. núm. 4.
60. PLA 1961, pàg. 292.
61. COLL 1990, pàg. 67-68.
62. *Ibid.* pàg. 68.
63. Entre els convidats s'hi comptaven els socis del Centre Excursionista de Catalunya, *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, octubre-desembre de 1894, núm. 14, pàg. 269.
64. PLANES 1969, pàg. 220.
65. *De l'Art de la Forja*, febrer, 1921, núm. 12, fig. s. p.
66. Lluïsa AMENÓS, «El patrimoni moble del Col·legi de Mestres Manyans, Armers i Agullers conservat als museus de Barcelona: Localització i dades històriques», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XVII, Barcelona, 2003, pàgs. 21-29.
67. Ramon PLANES, *Rusiñol i el Cau Ferrat*, Pòrtic, Barcelona, 1974, Col·lecció Llibre de Butxaca, núm. 93, pàg. 15, citant *L'Auca del senyor Esteve* de Santiago Rusiñol.
68. Lluïsa AMENÓS, «Foneria i forja», a *El modernisme a l'entorn de l'arquitectura*, Edicions L'Isard, Barcelona, 2002, pàg. 279-284.
69. *La Catedral de la Seu d'Urgell*, Angle Editorial, Barcelona, 2000, pàg. 250.
70. M. Josep BORONAT i TRILL, *La política d'adquisicions de la Junta de Museus. 1890-1923*, Junta de Museus de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999, pàg. 902.

71. *Catálogo de los hierros...* pàg. 164. AMENÓS, «Les arts de la forja a Barcelona durant els primers anys del Modernisme (1890-1900). Els serrallers documentats a les exposicions d'Indústries Artístiques», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, XVI.II, Barcelona, 2002, pàg. 99-100.
72. *Catálogo de los hierros...* pàg.162.
73. BORONAT 1999, pàg. 906. *Catálogo de los hierros...* pàg. 162.
74. BORONAT 1999, pàg. 918. *Catálogo de los hierros...* pàg. 116.
75. *Catálogo de los hierros...* pàg. 162. Vegeu GARCÍA LLANSÓ 1900, lám. II; LABARTA 1901, lám. I; J. PUIG I CADAFALCH, A. FALGUERA, J. GODAY I CASALS, *L'arquitectura romànica a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1983 (1911), vol. III, 2, pàg. 769, fig. núm. 1.123.
76. PUIG I CADAFALCH-FALGUERA-GODAY 1983 (1911), pàg. 414, fig. 359.
77. Joan BOADA I CAMPS, *Monografias de l'església i castell de Sant Martí Sarroca*, Barcelona, Impremta Badia, 1935, pàg. 9 i 32.
78. *Catálogo de los hierros...* pàg. 202. Els canelobres foren publicats a *Materiales y documentos de arte español*, any II, lám. 78.
79. *Catálogo de los hierros...* pàg. 215. BORONAT 1999, pàg. 902.
80. BORONAT 1999, pàg. 891.
81. «Visita a la col·lecció de llums de D. Carles de Bofarull», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, març de 1897, núm. 26, pàg. 118.
82. BORONAT 1999, pàg. 904. Vegeu també [Miquel UTRILLO], *Museu del «Cau Ferrat»*. *Fundació Rusiñol. Guia Sumària*, Ajuntament de Sitges, Junta de Museus, Patronat del Cau Ferrat, Barcelona, 1933, pàg. 61, 85 i 87.
83. BORONAT 1999, pàg. 891. Es podria tractar del que porta el núm. inv. 6421. *Catálogo de los hierros...* pàg. 201. UTRILLO 1933, pàg. 61.
84. BORONAT 1999, pàg. 899. *Catálogo de los hierros...* pàg. 220. Aquesta peça presenta la morfologia típica de la Catalunya central. Se'n conserven peces similars al Museu Episcopal de Vic (núm. inv. 168), al Museu de Cervera (núm. inv. 77 i 78) i al Museu Diocesà i Comarcal de Solsona (MDCS 687).
85. Sobre la col·lecció de ferro reunida per la Junta de Museus de Barcelona, vegeu AMENÓS 2000, pàg. 233 i 234 i AMENÓS 2002, pàg. 100.
86. *Museu de les arts decoratives. Guia sumària*. Junta de Museus de Barcelona, Barcelona, 1932, pàg. 10.
87. *Museu de la Arts Decoratives...* 1932, pàg. 25. Vegeu també *Catálogo de los objetos expuestos por la Fundación Artística de Masriera y Campins en la Exposición Universal de París de 1900*. S. I, 1900, cat. 55, fig. s. p.
88. *Catálogo de la Exposición Nacional de Industrias Artísticas é Internacional de Reproducciones*, Ayuntamiento Constitucional de Barcelona, Impremta de Henrich y Cia., en comandita, Barcelona, 1892, pàg. 43, cat. 1. *Catálogo de los hierros...* pàg. 281.
89. *Catálogo de los hierros...* pàg. 283. Vegeu també AMENÓS 2002, pàg. 116.
90. Antonio ELIAS DE MOLINS, *Catálogo del Museo Provincial de Antigüedades de Barcelona*, Impremta Barcelonesa, Barcelona, 1888.
91. *Catálogo de los hierros...* pàg. 255.
92. *Ibid.* pàg. 212. Sobre els objectes exposats a l'antic Museu d'Història, vegeu *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, núm. 12, gener-març de 1894, pàg. 8-10. Vegeu també *Exposición Universal de Barcelona...* 1888, pàg. X-XI, cat. núm. 10781.
93. Andrea GARCIA, *Els Museus de Barcelona: antecedents, gènesi i desenvolupament fins a l'any 1915*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1997, pàg. 430.
94. [Joaquim FOLCH I TORRES], *Museus d'Art i Arqueologia de Barcelona. Guia Sumària*, Impressor Oliva de Vilanova, Barcelona, 1915, pàg. 55-60.
95. Mercè VIDAL I JANSÀ, *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*, (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XI), Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991, pàg. 326-330.
96. *Guia sumària del Museu de les Arts Decoratives instal·lat al Palau de Pedralbes*, Seix Barral, Barcelona, 1933, pàg. 22 i 23.
97. Vegeu tot el procés a PLANES 1974, pàg. 90-97. Com a nota curiosa, Planes esmenta que, en l'inventari efectuat l'any 1932, els pica-portes es valoraren en 1.000 pessetes cadascun. *Ibid.* pàg. 117.
98. Vegeu els detalls a Joaquim FOLCH I TORRES, «El museu Cau Ferrat de Sitges», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, agost 1932, núm. 15, pàg. 225-227.
99. Joaquim FOLCH I TORRES, «Com s'ha organitzat i instal·lat el "Cau Ferrat" en esdevenir museu públic», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, juny 1933, núm. 25, pàg. 166-178.
100. Pressupost del 34 d'abril de 1932, Arxiu de la Junta de Museus (AJM), *Conversió del Cau Ferrat en museu públic*, caixa 76.
101. Aquest sistema encara segueix en ús, amb actualitzacions efectuades a principis dels anys noranta.
102. Vegeu el recull de premsa de l'època a *Inauguració del Cau Ferrat*, AJM, caixa 80, any 1933. FOLCH I TORRES 1933, 25, pàg. 181-192.
103. FOLCH I TORRES 1932, 15, pàg. 227.
104. Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, fons Miquel Utrillo, *Colecció Plandiura*, fol. 3 (núm. inv. 4.122). Vegeu també Joaquim BORRALLERAS, «L'adquisició de la col·lecció Plandiura», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, desembre 1932, núm. 19, pàg. 395. *Catálogo de los hierros...* pàg. 180.

105. «El museu “Cau Ferrat” de Sitges», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, abril 1933, núm. 23, pàg. 127.
106. FOLCH I TORRES 1933, 25, pàg. 173-174.
107. «Maricel per a ampliació del Cau Ferrat», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, agost 1935, núm. 51, pàg. 248.
108. AJM, caixa 98, *Delegació de la Comissaria General de Museus a Sitges. Museu Cau Ferrat*, Factura amb data 1 de maig del 1936.
109. Inauguració de Maricel. AJM, caixa 98. 1936. Vegeu l'organització de les sales de l'edifici i els actes que s'efectuaren a «Inauguració de “Maricel” de Sitges», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 63, agost 1936, pàg. 225-256.
110. «Inauguració de “Maricel” de Sitges», pàg. 226.
111. Xavier SOLER, «La col·lecció Emerencià Roig», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, gener del 1936, núm. 56, pàg. 1-10.
112. *De l'Art de la Forja*, juliol 1920, núm. 10, pàg. 166. El 15 de setembre del 1918, Rusiñol rebé una felicitació per la creació d'aquesta escola. PANYELLA 1981, pàg. 215, doc. núm. 102.
113. Biblioteca Popular Santiago Rusiñol, fons Miquel Utrillo, 20 de maig de 1921, carta de Josep Puig i Cadafalch a Miquel Utrillo (núm. inv. 2.998).
114. *Ibid.* 23 de novembre de 1921, carta de Josep Puig i Cadafalch a Miquel Utrillo (núm. inv. 2.999).
115. Antoni GALLARDO I GARRIGA i Santiago RUBIÓ I TUDURÍ, *La Farga Catalana*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1993, pàg. 87-89, fig. s. p. [facsimil]. L'any 1932, la Comissió de Pares i Palaus de Montjuïc transferí la farga a la Junta de Museus i aquesta la diposità al Poble Espanyol. Vegeu Santiago RUBIÓ I TUDURÍ, «La farga catalana de l'exposició al Museu d'Art popular del Poble Espanyol», *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, maig 1932, núm. 12, pàg. 159-160. La farga, desmuntada a peces, es registrà al *Llibre d'Actes de la Junta de Museus* el 8 de novembre de 1932.
116. «Maricel per ampliació de Cau Ferrat», pàg. 256. La Farga de Rossell forma part avui dia del Centre d'Interpretació de la Farga Catalana instal·lat a la Massana (Andorra).
117. També s'editaren la versió castellana de la guia, *Guía del museo del Cau Ferrat*, Publicaciones de la Junta de Museos, Barcelona, 1940. El *Catálogo de pintura y dibujo del Cau Ferrat*, Publicaciones de la Junta de Museos de Barcelona, Barcelona, 1942. I el *Catálogo de escultura y muebles del Cau Ferrat*, Publicaciones de la Junta de Museos de Barcelona, Barcelona, 1944.
118. Per a la col·lecció de ferro conservada al MEV, vegeu *Catálogo del Museo Arqueológico-Artístico Episcopal de Vich*, Imprenta de Ramón Anglada, Vic, 1893, pàg. 57-58, 262-288 i 471-480.